

หนังสือพิมพ์ในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หัวข้อสำคัญของวงการหนังสือพิมพ์ :
รูปแบบใหม่ของวรรณกรรมไทย

ปองจิต อ่อนเผ่า*

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นหัวเลี้ยวของวงวรรณกรรมไทย กล่าวคือได้เริ่มมีวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศเกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น บทละครต่าง ๆ และในด้านกิจการหนังสือพิมพ์ก็เช่นกัน หนังสือพิมพ์เป็นรูปแบบวรรณกรรมที่ไทยรับมาจากชาวตะวันตก มีกำเนิดขึ้นหลายปีก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กิจการหนังสือพิมพ์ได้มาเจริญขึ้นมากในสมัยนี้ มีโรงพิมพ์ตั้งขึ้นหลายแห่ง มีหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกเกิดขึ้น กิจการหนังสือพิมพ์เริ่มเปลี่ยนมือจากชาวต่างประเทศมาสู่คนไทย คนไทยที่เป็นสามัญชนมีส่วนร่วมในกิจการหนังสือพิมพ์ จำนวนหนังสือพิมพ์ที่พิมพ์ออกสู่ประชาชนมีจำนวนถึง 52 ฉบับ รัชสมัยนี้จึงนับเป็นหัวเลี้ยวสำคัญของวงการหนังสือพิมพ์ไทยเช่นเดียวกับวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ด้วย

หนังสือพิมพ์ก่อนรัชกาล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือพิมพ์ในประเทศไทยเริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยชาวต่างประเทศ คือหมอบรัดเล (Dan Beach Bradley) มิชชันนารีชาวอเมริกัน ได้ออกหนังสือพิมพ์รายบิกซ์ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2387 พิมพ์เป็นภาษาไทย ชื่อว่าบางกอกรีคอร์ด (Bangkok Recorder) มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พวกมิชชันนารีและคนไทยให้ได้ทราบข่าวการเคลื่อนไหว เหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ นับเป็นหนังสือพิมพ์

แถลงข่าวฉบับแรกของไทย ลักษณะเป็นเรื่องสั้น ๆ ทำนองจดหมายเหตุ บรรจุข้อคิดเห็น ความรู้ ข่าวสินค้าจากตลาด ประวัติเดิมของเมืองไทยออกได้ปีเดียวก็เลิกล้มไปในปี พ.ศ. 2388 เพราะขายไม่ดี และขุนนางข้าราชการไทยไม่ค่อยให้การสนับสนุน

นอกจากบางกอกรีคอร์ดแล้วในสมัยนี้มีหนังสือพิมพ์อีกฉบับหนึ่งชื่อบางกอกกาเลนดาร์ (Bangkok-Calendar) ของหมอมจันทเล ออกระหว่างปี พ.ศ. 2390 ถึง 2393

สำหรับการพิมพ์ของคนไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ไม่ปรากฏว่ามีหนังสือ

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พิมพ์ของคนไทยเลย มีเพียงการพิมพ์หมายประกาศของทางราชการเพียงครั้งเดียว ซึ่งโปรดฯ ให้จ้างโรงพิมพ์ของหมอบรัดเลพิมพ์หมายประกาศห้ามสูบบุหรี่เป็นใบปลิว เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2382 กิจการหนังสือพิมพ์ในสมัยนี้จึงเป็นการดำเนินการของชาวต่างประเทศซึ่งยังไม่ค่อยกว้างขวางนัก

ในสมัยรัชกาลที่ 4 กิจการหนังสือพิมพ์เจริญขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้มีความคิดเห็นสมัยใหม่ ขณะที่ผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ ทรงเห็นประโยชน์ของการพิมพ์ จึงได้โปรดฯ ให้สั่งเครื่องพิมพ์มาตั้งที่วัดบวรนิเวศ เป็นโรงพิมพ์แห่งแรกของคนไทย เริ่มพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาแข่งขันกับการเผยแพร่ศาสนาของพวกมิชชันนารี และหลังจากที่รัชกาลที่ 4 ได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ได้โปรดฯ ให้ตั้งโรงพิมพ์ของหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เริ่มพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2401

ราชกิจจานุเบกษาเป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ดำเนินการและเป็นบรรณาธิการด้วยพระองค์เอง ตีพิมพ์แจกจ่ายไปยังกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ สาเหตุที่ออกราชกิจจานุเบกษานี้ก็เพื่อแจ้งข่าวประกาศที่ถูกต้อง รวมทั้งกฎหมาย ข้อบังคับต่าง ๆ แก่ข้าราชการและประชาชน เพราะแต่เดิมประกาศต่าง ๆ ใช้เขียนด้วยดินสอส่งไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้คัดลอกกันต่อ ๆ ไป ซึ่งอาจตกหล่น ผิดพลาดได้ง่าย และข้าราชการอาจทุจริตแจ้งความเท็จแก่ราษฎรได้ การออกเป็นประกาศพิมพ์แน่นอนจึงแจ่มชัด ถูกต้องกว่า และนอกจากนี้ยังเพื่อแก้ไขข่าวที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนซึ่งหนังสือพิมพ์ของชาวต่างประเทศได้ลงไว้ให้ประชาชนทราบเรื่องราวที่แท้จริงด้วย ลักษณะและเนื้อหาของราชกิจจานุเบกษาประกอบด้วยประกาศ แจ้งความเตือนสติ เช่น เตือนผู้ใช้คำผิด เตือนให้ข้าราชการทำการโดย

หน้าที่ บอกข่าวประสูติ ข่าวมรณกรรม ข่าวเพลิงไหม้ และประกาศอื่น ๆ อีกมาก ประกาศเหล่านี้มีลักษณะเหมือนกฎข้อบังคับให้คนปฏิบัติตาม และชี้แจงเจตนารมณ์ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงอาจกล่าวได้ว่าราชกิจจานุเบกษาไม่ได้เป็นหนังสือพิมพ์โดยตรงแบบหนังสือพิมพ์ทั่วไป เพราะลงแต่ประกาศของทางราชการ และไม่จำหน่ายแก่ประชาชน แต่แจกให้แก่กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้หมอบรัดเลได้เริ่มงานหนังสือพิมพ์ใหม่โดยออกหนังสือพิมพ์บางกอกกรีคอดเอดร์อีกรี่ครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2407 บางกอกกรีคอดเอดร์ ในสมัยนี้มีลักษณะคล้ายฉบับเดิมที่เคยออกมาในสมัยรัชกาลที่ 3 คือเป็นเรื่องสั้น ๆ แบบจดหมายเหตุ ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยรายปักษ์ ข่าวสารที่มีมากคือข่าวการเมืองข่าวราชการ รองลงมาคือพวกศิลปวัฒนธรรมบันเทิงคดี ข่าวเศรษฐกิจการค้า เรื่องซุบซิบนิทาน และความรู้ต่าง ๆ นอกจากนี้ได้รับลงโฆษณาสินค้าด้วย ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่มีการลงโฆษณาในหน้าหนังสือพิมพ์ บางกอกกรีคอดเอดร์ในสมัยนี้เริ่มมีบทบาทสำคัญในการรายงานข่าวและการเขียนบทความต่าง ๆ ทางการเมืองการเมืองมากขึ้น คือหมอบรัดเลได้เขียนบทความเพื่อเรียกร้องความยุติธรรม โจมตีพวกขุนนางข้าราชการ แต่บางครั้งข่าวที่ลงคลาดเคลื่อนไปจากความจริง และลงข้อความที่กล่าวร้ายประนามผู้อื่นโดยขาดหลักฐาน หรือเป็นความเท็จ รัชกาลที่ 4 จึงได้โปรดฯ ให้มีราชกิจจานุเบกษาขึ้นเพื่อแก้ไขข้อเท็จจริงนี้ดังที่กล่าวมา

นอกจากหมอบรัดเลออกบางกอกกรีคอดเอดร์ฉบับภาษาไทยแล้ว ยังได้ออกบางกอกกรีคอดเอดร์ฉบับเป็นภาษาอังกฤษด้วย โดยออกเป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ เริ่มจำหน่ายเมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2408 มีนาย Mc Donald เป็นบรรณาธิการ เนื้อหา มีทั้ง

เรื่องการเมือง วรรณกรรม วิทยาการ การค้า ข่าวดังถิ่นทั่วไป ดำเนินกิจการอยู่ถึง พ.ศ. 2410 ก็เลิกไปเช่นเดียวกับบางกอกรีคอเดอร์ฉบับภาษาไทยที่เลิกกิจการในปี พ.ศ. 2410 เช่นกัน

ในสมัยนี้นอกจากบางกอกรีคอเดอร์แล้ว มีหนังสือพิมพ์ของชาวต่างประเทศอีกหลายฉบับ เช่น Bangkok Galendar ซึ่งเคยออกมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยหมอบรัดเล ในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ หมอบรัดเลเป็นเจ้าของ ออกระหว่าง พ.ศ. 2402 ถึง 2415 ตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ เนื้อหาเป็นการบันทึกข่าวสังคมและเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในเมืองไทยมากมาย หนังสือ Siam Times Weekly เป็นภาษาอังกฤษของหมอบรัดเลออกเมื่อ พ.ศ. 2407 Siam Weekly Monitor เป็นภาษาอังกฤษของหมอบรัดเล ออกเมื่อ พ.ศ. 2410 และ Bangkok Press เป็นภาษาอังกฤษ เช่นกันออกเมื่อ พ.ศ. 2407

โดยสรุปแล้วกิจการหนังสือพิมพ์สมัยรัชกาลที่ 4 ยังคงอยู่ภายใต้การดำเนินการของชาวต่างประเทศเช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 3 แต่กล่าวได้ว่าแม้จะเป็นผลงานของชาวต่างประเทศแต่ก็มีประโยชน์ต่อคนไทยมาก เพราะให้ข่าวสารความรู้และความบันเทิงแก่คนไทยเป็นตัวอย่างให้คนไทยได้รู้จักหนังสือพิมพ์และเป็นต้นเค้าของกิจการหนังสือพิมพ์ของคนไทย

หนังสือพิมพ์สมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นระยะเวลาที่สำคัญที่สุดของกิจการหนังสือพิมพ์ของไทย วงการหนังสือพิมพ์ตื่นตัวกันมากในระบอบนี้ ซึ่งอาจมีผลมาจาก

- การศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการปรับปรุงให้กว้างขวางขึ้น มีผู้สนใจในการศึกษาได้รู้หนังสือ สนใจการอ่านมากขึ้น และที่สำคัญคือมีผู้ได้

รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาในต่างประเทศ บุคคลเหล่านี้มีความกระตือรือร้นที่จะเผยแพร่ความรู้ของตนในหนังสือพิมพ์ ทำให้มีนักเขียน นักแปลเกิดขึ้นในสมัยนี้

- ด้านเศรษฐกิจ ประเทศไทยได้ติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศอย่างจริงจัง ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงข่าวสารการค้า รายได้ของประชาชนดีขึ้น มีความสามารถซื้อหนังสือพิมพ์อ่านได้ กิจการหนังสือพิมพ์จึงดีขึ้นเพราะมีผู้สนับสนุน

- เหตุการณ์บ้านเมืองภายนอกเริ่มเปลี่ยนแปลงทำให้ผู้มีความรู้ที่ได้รับการศึกษามา ผู้ที่สนใจการเมืองการปกครอง ต่างตื่นตัวสนใจศึกษาและแสดงความคิดเห็น ซึ่งหนังสือพิมพ์เป็นแหล่งที่เหมาะสมแก่การแสดงความคิดเห็นนิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว

กิจการหนังสือพิมพ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ในระยะแรก ๆ หนังสือพิมพ์ยังคงดำเนินการโดยชาวต่างประเทศ ที่สำคัญคือ หมอสมิท (Samuel John Smith) หมอสมิทเป็นผู้ริเริ่มออกหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกของไทย คือ Siam Daily Advertiser ฉบับแรกออกเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2411 โดยพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ ระยะเวลาพิมพ์วันละแผ่น ลงประกาศแจ้งความเรือสินค้าเข้าออกในประเทศไทย ต่อมาในวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2411 มีการลงข่าวแจ้งความจำหน่ายสินค้าต่าง ๆ และต่อมาก็เริ่มขยายข่าวออกไป เช่น ข่าวคนตาย ข่าวคนสำคัญชาวต่างประเทศที่เดินทางมาเยี่ยมประเทศไทย กิจการเจริญขึ้นเป็นลำดับจึงได้พิมพ์เพิ่มเป็น 4 หน้าเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2411 และพอวันที่ 26 เดือนเดียวกันนี้ได้ลงแจ้งความเป็นภาษาไทย และพิมพ์เป็นภาษาไทยมากขึ้น จนมีคอลัมน์ภาษาไทย และภาษาอังกฤษควบคู่กันไปซึ่งแสดงถึงความสามารถทางภาษาของผู้จัดทำ หนังสือพิมพ์นี้ออกมาจนถึงปี พ.ศ. 2421 จึงได้เลิกไป ซึ่งนับเป็นเวลาที่นานพอสมควร Siam Daily Advertiser นับว่ามีความ

สำคัญต่อวงการหนังสือพิมพ์ไทยมากเช่นเดียวกับ Bangkok Recorder เพราะเป็นหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกในประเทศไทย และผู้จัดทำคือหมอสมิติ เป็นผู้บุกเบิกกิจการหนังสือพิมพ์ไทยที่สำคัญคนหนึ่ง

นอกจาก Siam Daily Advertiser แล้ว หมอสมิติได้ออกหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับคือ Siam Weekly Advertiser เป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ภาษาอังกฤษออกเมื่อ พ.ศ. 2412 ประกอบด้วยข่าวสารต่าง ๆ เช่น ข่าวการเมือง ข่าวเรือเทียบท่าและเรือออก ข่าวการค้าในท้องถิ่น Siam Repository ออกทุกกระยะ 3 เดือน ระหว่าง พ.ศ. 2412 ถึง 2417 มีบทความเรียกร่องเสรีภาพในทางศาสนา เสรีภาพในการพิมพ์ และสิทธิสตรี อันเป็นความคิดทางตะวันตก นอกจากนี้ยังมีข่าวและความรู้อื่น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ศาสนา ประเพณีต่าง ๆ อีกเล่มหนึ่งซึ่งมีความสำคัญเช่นกันคือจดหมายเหตุสยามไสมย หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ที่เป็นภาษาไทย ลงข่าวทั่วไปและแสดงความคิดเห็นของหมอสมิติที่มีต่อเมืองไทยหลายอย่าง เช่น ความจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 5 ลงพิมพ์จดหมายของพวกทาสจดหมายเหตุสยามไสมยนี้เลิกไปในปี พ.ศ. 2429

การหนังสือพิมพ์ไทย ในหมู่พระราชวงศ์

หลังจากที่กิจการหนังสือพิมพ์อยู่ในการดำเนินงานของชาวต่างชาติมาช้านานตั้งแต่สมัยริเริ่มการหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ หมอบรัดเลย์เริ่มออกหนังสือพิมพ์เป็นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นมาก็มีหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับซึ่งล้วนแต่มีชาวต่างประเทศเป็นผู้ดำเนินการทั้งสิ้น มีเพียงราชกิจจานุเบกษาเท่านั้นที่รัชกาลที่ 4 ทรงจัดทำขึ้น แต่ก็ยังไม่เข้าลักษณะหนังสือพิมพ์ที่แท้จริงนัก ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง กิจการหนังสือพิมพ์ได้ขยายตัวออกไปมาก และที่น่ายินดี

ก็คือคนไทยสนใจงานหนังสือพิมพ์มากขึ้นจนถึงกับริเริ่มออกหนังสือพิมพ์เองโดยครั้งแรกนั้นการริเริ่มมาจากบรรดาเจ้านายในพระราชวงศ์ซึ่งมีความรู้

หนังสือพิมพ์ไทยที่ออกโดยคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ฉบับแรกคือดุริยวาท (ซึ่งมีความหมายว่า คำสอนคนหนุ่ม) เป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ออกทุกวันอังคาร เริ่มออกครั้งแรกเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2417 มีพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ทรงเป็นบรรณาธิการ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ที่บ้านขององค์บรรณาธิการ ค่าสมาชิกปีละ 8 บาท วัตถุประสงค์ในการออกก็เพื่อให้เป็นหนังสือคำสอนสำหรับคนหนุ่มสาว และลงข่าวอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่ราชกิจจานุเบกษาลง (แต่เดิมมีราชกิจจานุเบกษาอยู่แล้ว แต่ลงข่าวเฉพาะของทางราชการ) หนังสือดุริยวาทนี้แบ่งออกเป็น 2 คอลัมน์ ไม่มีภาพประกอบ หน้าแรกมีชื่อหนังสือดุริยวาท ได้ชื่อเป็นคำอธิบายว่าเป็นหนังสือจดหมายเหตุรวบรวมข่าวในกรุงและต่างประเทศ และหนังสือวิชาการต่าง ๆ พอเป็นที่ประดับปัญญาคนหนุ่ม ถัดลงมาเป็นข่าว เนื้อหาประกอบด้วย ข่าวการเมือง ข่าวราชการ ข่าวต่างประเทศ ราคาสินค้า และการเลหลัง สุภาษิตคำคมของไทยเปรียบเทียบกับสาระวิชาการต่าง ๆ ทั้งทางวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ บทกวี บทละครต่าง ๆ นิยายหรือนิทาน และจดหมายเหตุทั่วไป นิทานบางเรื่องเขียนเสียดสีข้าราชการ บางเรื่องความคิดเห็นค่อนข้างรุนแรง

การออกหนังสือพิมพ์ดุริยวาทนี้เป็นก้าวใหม่ของวงการหนังสือพิมพ์ไทย คณะผู้จัดทำเป็นคนหนุ่มอายุน้อยที่ได้รับการศึกษาดีแทบทั้งสิ้น เช่น พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ บรรณาธิการ มีพระชนม์เพียง 18 ชันษา เจ้าหน้าที่กองบรรณาธิการที่มีอายุมากที่สุดคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็มีอายุเพียง 25 ปี ด้วยความคิดของคนหนุ่ม ดังนั้นเรื่องที่ลงบางครั้งจึงค่อนข้างรุนแรง โจมตีคัดค้านสิ่งเก่า ๆ หลาย

อย่าง รวมทั้งตัวข้าราชการขุนนางบางท่าน เช่น กระบกระเทียบถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นผู้ดำเนินการการปกครองบ้านเมืองขณะนั้น

หนังสือพิมพ์ดุริฎาตมีอายุปีเดียวกับหยุดกิจการไป แต่แม้จะเป็นระยะสั้นหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีต่อเจ้าหน้าที่กองบรรณาธิการและผู้ดำเนินการอย่างเห็นได้ชัด ที่เด่นก็คือ มีอิทธิพลทางตะวันตกอยู่มาก บทความต่าง ๆ มักแปลมาจากหนังสือพิมพ์ฝรั่ง และมีการใช้ภาษาไทยปนฝรั่งหรือทับศัพท์มาก มีการใช้เครื่องหมายจุลภาค มหัพภาค แบบภาษาอังกฤษ เช่น “ ด้วยรูปพรรณโลกย์ ซึ่งเรียกตามภาษาอังกฤษว่า ยีโอโลยี ” “ บอกข่าวที่มาจากทะเลแถบแกรบสายไฟฟ้า ” “ ข่าวผู้ร้ายในโรงออฟฟิศทหาร ” “ พระบรมราชโองการซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรงสปีคัส ” “ วันที่ 24 เดือนยูน สายตาลแกรฟทางทะเลซึ่งบอกข่าวเหตุการณ์ตั้งแต่เมืองลิสบอนเมืองหลวงโปรตุกอล, จนถึงเมืองปาทำบุกโก, อยู่ที่อเมริกกันใต้ันั้นเปิดแล้ว, บอกข่าวได้ดี ”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาอีกครั้งหนึ่ง ลงเรื่องราวในราชสำนัก และประกาศพระราชบัญญัติต่าง ๆ เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 4 พิมพ์ออกทุกวันอาทิตย์ แต่ขายให้แก่ผู้สนใจไม่ได้แจกแบบเดิม ผู้จัดทำราชกิจจานุเบกษาในครั้งนี้คือ พระยาศรีสุนทรโวหาร (พักสาลักษณ์) พระสารสาสน์พลขันธ์ (สมบุญ) และหลวงสารประเสริฐ (น้อย อาจารย์ยางกูร) มีกรมหลวงบดินทร์ไพศาลโสภณครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นอักษรสาสน์โสภณเป็นผู้พิมพ์จำหน่าย การออกราชกิจจานุเบกษารั้งใหม่นี้ทำให้เกิดหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกที่ออกโดยคนไทยขึ้นคือ หนังสือพิมพ์ **คิตตข่าวราชการ** ที่ว่าสืบมาจากราชกิจจานุเบกษา

นั้น เพราะราชกิจจานุเบกษาออกทุกสัปดาห์ ข่าวต่าง ๆ จึงล่าช้า บางทีก็เลยกำหนดวันมาแล้ว คิตตข่าวราชการจึงออกเป็นหนังสือพิมพ์รายวันทำให้ข่าวสารรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์ เป็นประโยชน์แก่ข้าราชการ และผู้สนใจทั่วไป การออกคิตตข่าวราชการนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรงเป็นผู้ริเริ่มขึ้นเมื่อแรกออกให้ชื่อว่า คิตต (Court) แปลว่า ราชสำนัก เริ่มออกเมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2418 โดยมีบรรณาธิการผลัดเปลี่ยนกันวันละองค์คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ทรงในวันเสาร์ กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ์ทรงในวันอาทิตย์ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภากย์ทรงในวันจันทร์ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์ทรงในวันอังคาร พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ทรงในวันพุธ พระองค์เจ้ามุนษุณายนคามาพทรงในวันพฤหัสบดี และพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติทรงในวันศุกร์ จุดมุ่งหมายแต่แรกนั้นเพื่อจะเสนอข่าวขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และบอกข่าวสำหรับเจ้านาย แต่ภายหลังมีผู้สนใจกันมากจึงต้องพิมพ์จำนวนมากขึ้นและส่งออกขาย โดยให้มีคนเดินส่งหนังสือพิมพ์ไปตามบ้านของผู้ที่ต้องการ ซึ่งเป็นจุดเริ่มแรกในการเดินไปรษณีย์ของไทย วิธีการเขียนคิตตข่าวราชการนี้เขียนแบบความเรียงทั้งหน้าไม่ได้บอกคอลัมน์ ไม่มีโฆษณา ไม่มีภาพประกอบ ได้พิมพ์ออกขายจน พ.ศ. 2419 ได้เปลี่ยนชื่อจาก Court เป็นภาษาไทยว่า ข่าวราชการ แล้วเลยเรียกรวมกันว่าคิตตข่าวราชการ เปลี่ยนกำหนดออกเป็นเดือนละ 2 ครั้ง หลังจากเปลี่ยนกำหนดออกเป็นเดือนละ 2 ครั้งนี้ ออกได้ 4 ฉบับก็เลิกกิจการ เพราะเจ้านายแต่ละพระองค์มีภารกิจของบ้านเมืองเพิ่มมากขึ้นไม่ค่อยมีเวลาให้แก่การทำหนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์ดุริฎาตและคิตตข่าวราชการ นับเป็นหนังสือที่มีความสำคัญมากในกิจการหนังสือพิมพ์สมัยนี้ ดุริฎาตเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกของคนไทย ส่วนคิตตข่าวราชการเป็นหนังสือพิมพ์รายวัน

ฉบับแรกของคนไทย การเกิดหนังสือพิมพ์รายวัน เป็นเหตุให้เกิดนักเขียนใหม่ ๆ และจากการที่ประเทศไทยมีหนังสือพิมพ์ที่ออกโดยคนไทยนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความสามารถและความเจริญด้านการพิมพ์ของไทย ซึ่งมีกำเนิดมาจากชาวตะวันตก

นอกจากครุโณวาทและคึดข่าวราชการแล้วก็มีหนังสือพิมพ์ของคนไทยอีกมาก เช่น

ลักวิททยา - เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือน ออกเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2443 ดำเนินงานโดย กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ จุดมุ่งหมายในการออกลักวิททยา คือ ต้องการให้กรุงเทพฯ มีหนังสือพิมพ์รายเดือนเพิ่มขึ้นให้เป็นช่องทางสำหรับนักเขียนทั้งเก่าและใหม่ได้แสดงความคิดเห็นให้แพร่หลายมากกว่าเดิม และเพื่อเป็นการชักชวนให้มีการแต่ง การแปลมากขึ้นด้วย รวมทั้งยังมุ่งหมายให้มีเรื่องอ่านสนุก ๆ ให้มากขึ้น ลักวิททยานี้ผู้จัดทำได้กล่าวไว้ว่า เรื่องที่นำมาลงนั้นจะ “ลัก” มาจากภาษาอื่นโดยมาก จึงให้ชื่อว่าลักวิททยา ตัวอย่างเรื่องที่ลงในฉบับที่ 1 คือ เรื่องเมืองตรวนชวาล เรื่องอำนาจทางทะเลของรัสเซียในฝ่ายตะวันออก เรื่องปลาหมอตายเพราะปาก เรื่องกัปตันเดรฟุส เรื่องเที่ยวไปในอเมริกา ข่าวเมืองจีน หมายเหตุเบ็ดเตล็ด เป็นต้น การเขียนเป็นแบบความเรียง ลักวิททยาได้ลงเรื่องแปลที่มีชื่อเสียงมากเรื่องหนึ่งคือ ความพยายามของพระยาสุรินทรราชา ที่ใช้นามแฝงว่า แม่วัน อาจกล่าวได้ว่าหนังสือพิมพ์ลักวิททยานี้แสดงถึงความคิดของคนไทยในการที่จะถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ให้แก่ผู้อ่านซึ่งแม้จะเป็นการ “ลัก” มาจากที่อื่น แต่ก็มีประโยชน์

สาราณวิทยา - เป็นหนังสือพิมพ์รายบักษ์ ออกครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2449 โดยคิดค่าบำรุงปีละ 7 บาท บรรณาธิการ คือ หลวงวิลาศปริวัตร ใช้นามว่า นายเหลียม ตรอกโบสถ์พราหมณ์ จุดมุ่งหมายในการออกหนังสือพิมพ์นี้ เพื่อให้เป็นหนังสืออ่านเล่นสนุก ๆ

เรื่องที่น่าสนใจทุกเรื่องจะเป็นเรื่องที่น่าสนใจ มีเรื่องประโลมโลก อ่านเล่น นิทาน นิยาย โคลงกลอน ฉันทน์ ร้อยแก้วเบ็ดเตล็ด แผลเทศน์ซึ่งมีความขบขัน ข่าวค้าขายที่มีประโยชน์มีลบบ้าง รับลงปัญหากฎหมาย และตอบปัญหาข้อลงความเห็น มีตำราทางวิชาการและมีคำทายชิงรางวัลด้วย เช่น ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม พ.ศ. 2449 หน้าแรกบอกผู้ดำเนินงานบอกกำหนดเรื่องต่าง ๆ ที่ลง มีเรื่องที่ลงเป็นโคลง เช่นหญิงดีของฉันทน์ นิทานเรื่องความตายของบาทหลวง วิชาการถ่ายรูป สุภาสิต แผล “สมนกอีแอน” สำราญเบ็ดเตล็ดทายปัญหา เป็นต้น

ในสมัยนี้มีการใช้คำภาษาต่างประเทศอยู่มาก ซึ่งคงเป็นเพราะรับอารยธรรมตะวันตก มีการติดต่อทั้งทางการศึกษา การค้า วัฒนธรรมกับชาวต่างประเทศ ในสำราญวิทยาก็มีการใช้คำภาษาต่างประเทศอยู่มาก เรื่องที่ลงก็มีบางเรื่องที่เป็นเรื่องทางตะวันตก แม้แต่นิทาน เช่น เรื่องความตายของบาทหลวง เรื่องพระนางแมรีควีนของสก๊อต เป็นต้น

สำหรับหนังสือพิมพ์ที่ออกโดยองค์การหรือสถาบันก็มีมาก เช่น วชิรญาณ และวชิรญาณพิเศษ ของหอสมุดวชิรญาณ วชิรญาณนั้นเป็นหนังสือพิมพ์รายเดือน ออกตั้งแต่ พ.ศ. 2427 ถึง พ.ศ. 2458 เรื่องที่ลงส่วนมากเป็นประวัติศาสตร์ มีที่เป็นนิทานอ่านเล่น และสารคดีบ้าง มีประกาศแจ้งความเล็กน้อย เช่น ข่าวมรณกรรม ไม่มีข่าวสด และไม่มีการโฆษณาสำหรับวชิรญาณพิเศษ เป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ออกระหว่างปี พ.ศ. 2429 ถึง พ.ศ. 2437 เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เป็นศิลปวัฒนธรรม นิทานบันเทิงและสารคดี รองลงมาคือ ศาสนา จริยธรรม มีข่าวราชการบ้างเล็กน้อย การเขียนเป็นแบบความเรียง นอกจากนี้มีหนังสือจดหมายเหตุเสงอรุณ ของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เริ่มออกเมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นหนังสือพิมพ์ของโรงพิมพ์ฉบับแรกของไทย ยุทธโกษหนังสือพิมพ์

ฉบับแรกของทางราชการทหาร เริ่มออกเมื่อ พ.ศ. 2346 และธรรมเนียมของมหามงกุฎราชวิทยาลัย เป็นหนังสือพิมพ์ทางพุทธศาสนาฉบับแรกของไทยออกเมื่อ พ.ศ. 2437 ส่วนใหญ่แล้วหนังสือเหล่านี้เป็นหนังสือพิมพ์สารคดีที่ให้ความรู้

หนังสือพิมพ์ไทยที่ดำเนินการโดย สามัญชน

หลังจากที่มีหนังสือพิมพ์ของคนไทย โดยบรรดาเจ้านายในราชวงศ์ และองค์การสถาบันต่าง ๆ แล้วกิจการหนังสือพิมพ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ก็ได้ขยายไปถึงเอกชนที่เป็นสามัญชนด้วย สามัญชนที่ออกหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สำคัญ คือ ก.ศ.ร. กุหลาบ และ ต.ว.ส. วัฒนาโก ซึ่งทั้ง 2 ท่านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในวงการหนังสือพิมพ์ในสมัยนี้

ก.ศ.ร. กุหลาบ มีนามจริงว่า ตรุข ตฤชณานนท์ เป็นสามัญชนคนแรกที่เริ่มออกหนังสือพิมพ์ โดยได้ออกหนังสือพิมพ์รายเดือนในปี พ.ศ. 2440 ให้ชื่อว่า สยามประเภทสุนทโรวาทพิเศษ เสนอเรื่องประวัติศาสตร์ และโบราณคดี นอกจากนี้มีข่าวสังคม เยาะเย้ยถากถางวิพากษ์วิจารณ์คนชั้นสูงที่ทำตัวฟุ้งเฟ้อในสมัยนั้น กำหนดอัตราขาย เล่มละ 2 สลึง ปีละ 6 บาท บนหัวกระดาษหน้าแรกมีข้อความว่า “สุนทโรวาทพิเศษ เป็นสรรพตำราความรู้ ฉลาด ทางคติธรรม และคติโลกย์สำหรับมนุษย์บุรุษสตรี สืบสกุล ภายหน้า” ในหนังสือพิมพ์นี้มีการลงรูปภาพถ่าย และรูปภาพวาดด้วย คือ ภาพถ่ายสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี และภาพวาดขุนนางสยามในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์

เรื่องในสยามประเภทสุนทโรวาทพิเศษที่แสดงถึงความคิดเห็นที่ต่างไปจากหนังสือพิมพ์อื่น ๆ เช่น

เรื่องเกี่ยวกับการวิพากษ์วิจารณ์คนชั้นสูง เขียนไว้ว่า “...นั่งรถม้าเทศสารถี 2 คน มีบัวตามหลัง สวมรองเท้าห้ายอนแซมสันหรืออินเตอร์ ไขเสื้อโยลินินอย่างบาง ม่วงหางกระรอก ไหมเขมรหรือโคราช... สูบบุหรืออียิปต์กันทองหรือไม้ก๊อก ไม้ขีดไฟสวีเดน ถือไม้เท้าเซอร์ ก้านร่มแพรด้ามไม้ก้านเหล็ก กินอาหารโอเรียนเต็ล ดื่มวิสกี้ลอสัน เหล้าเอกซอ บรันดี 3 ดาว เจือโซดา พุดฝรั่งแกมไทย ทั้งในเวลาเมาและไม่เมา” และในเรื่องเกี่ยวกับการยกระดับสังคม ก.ศ.ร. กุหลาบกล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าปรารถนา ทั้งนี้ขอเดชะพระบารมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ลบรรดालให้รัฐบาล หรือรัฐมนตรีจึงได้ประกาศตั้งข้อพระราชบัญญัติจัดแบบอัตราเครื่องซึ่งตวงวัด สำหรับใช้ในพื้นบ้านพื้นเมืองไทยเรา ให้สมกับที่เชื่อว่า บ้านเมืองสยามเดี๋ยวนี้มีความเจริญเป็นลวิสัยได้บ้าง” นอกจากนี้มีคดีต่าง ๆ มีบทกลอน มีการรับและตอบจดหมายผู้อ่าน มีการโฆษณา ส่วนข่าวต่างประเทศมีเล็กน้อย

ก.ศ.ร. กุหลาบเชื่อว่าหนังสือพิมพ์ของเขาเป็นเหมือนโรงเรียนเล็ก ๆ ที่ให้ความรู้แก่ผู้อ่าน และคุยว่ามีตำรามากมาย ซึ่งเป็นตำราทางราชการทั้งสิ้น โดยบอกว่า “ถ้าจะนำมาลงพิมพ์ในสยามประเภทเป็นเขตรจนกว่าจะสิ้นชีวิตเราก็งยังไม่หมด แม้ว่าเราตายแล้ววงศ์ตระกูลของเราลงพิมพ์ต่อไปให้บุตรหลานหลงไหลนก็ยังไม่สิ้นฉบับเดิมของเรา...” ทั้งอ้างด้วยว่า “สรรพเรื่องที่จะนำมาลงในสยามประเภทนี้ แต่ล้วนเป็นเรื่องที่ยังไม่มีผู้ใดได้เคยตีพิมพ์มาก่อนเลย”

การเขียนเรื่องของ ก.ศ.ร. กุหลาบนั้น นอกจากการวิพากษ์วิจารณ์ ยังมีเรื่องราวที่ผิดไปจากข้อความจริง โดยไปคัดลอกมาจากที่ต่าง ๆ เอามาแต่งเติมด้วยสำนวนความคิดของตน ทำให้ผู้คนที่สนใจครั้งหนึ่งได้ลงเรื่องที่คัดลอกมาจากหนังสือโบราณที่แสดงในหอหลวง แล้วเสริมต่อทำให้ผิดไปจากความ

จริง เป็นเหตุให้รัชกาลที่ 5 ไม่พอพระทัย นอกจากนี้ ยังเขียนเรื่องที่หมิ่นพระบรมเดชานุภาพด้วย เช่น ตั้งนามพระมหากษัตริย์สมยศุโขทัยว่าพระปิ่นเกษ และพระจุลปิ่นเกษ โดยแปลงจากพระนามพระจอมเกล้า กับพระจุลจอมเกล้าฯ และบางครั้งก็อ้างความเท็จ เช่น อ้างว่าเคยเป็นศิษย์กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส พดติกกรรมต่าง ๆ นี้ทำให้ ก.ศ.ร. กุหลาบถูกเรียกตัวสอบสวน แต่รัชกาลที่ 5 ก็ไม่ได้ทรงลงโทษรุนแรง เป็นเพียงให้ ก.ศ.ร. กุหลาบ ยอมรับว่าตนเขียนความเท็จ ซึ่งนับว่าทรงมีน้ำพระทัยกว้างขวางและให้เสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์พอสมควร

นักหนังสือพิมพ์สามัญชนอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทเป็นที่รู้จักกัน คือ เทียนวรรณ คือ ต.ว.ส. วัฒนาภโ ได้ออกหนังสือพิมพ์รายปักษ์ ชื่อตุลวิภาคพจนกิจ แปลว่า การเสนอข่าวตรงไปตรงมาดุจตราขั่ง เทียนวรรณ เป็นบุคคลที่มีความคิดเห็นรุนแรงและกล้าแสดงออก โดยเฉพาะในการวิพากษ์วิจารณ์การเมือง การปกครอง ซึ่งความคิดเช่นนี้ทำให้เทียนวรรณติดคุกอยู่ถึง 17 ปี หลังจากออกจากคุกได้ 2 ปีจึงได้เริ่มออกตุลวิภาคพจนกิจ เทียนวรรณมีจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานหนังสือพิมพ์ว่า หนังสือพิมพ์ที่ดีควรเป็นหนังสือที่บำรุงปัญญา ถ้าวาดความจริงโดยไม่กลัวอิทธิพลใด ๆ ดังนั้นเทียนวรรณจึงเขียนหนังสืออย่างไม่กลัวผู้ใด ทำตามความคิดของตนที่เชื่อว่าถูกต้อง

ตุลวิภาคพจนกิจเริ่มออกครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2447 เทียนวรรณได้แสดงความคิดเห็นของเขาอย่างที่เขาเคยเป็นมา เช่น ฉบับวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2447 ได้เสนอโครงการให้รัฐบาลปรับปรุงชาติ ได้แก่ เลิกการพนัน การเสนอใช้กฎหมายให้ชายมีภรรยาคนเดียว ให้เลิกขายมนุษย์เป็นทาส ห้ามสูบบุหรี่ ให้ตั้งศาลยุติธรรม ให้ทำถนนทั้งในและนอกพระนคร ตั้งการไปรษณีย์ ธนาการพาณิชย์ ตั้งโรงงานและโรงพยาบาล ให้มีโรงเรียนสอนสตรี เป็น

ต้น ความคิดของเทียนวรรณเป็นความคิดที่ใหม่สำหรับคนสมัยนั้น และเป็นที่เฟื่องถึงของบุคคลในวงราชการทั่วไป แต่รัชกาลที่ 5 มิได้ทรงขัดขวาง ทรงให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นได้ จึงจัดได้ว่าตุลวิภาคพจนกิจเป็นหนังสือที่มีลักษณะแตกต่างไปจากหนังสือพิมพ์ร่วมสมัยในขณะนั้น และเป็นหนังสือพิมพ์ที่ให้ความรู้แก่ประชาชนทั้งในด้านสารบันเทิง และความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของรัฐบาล แต่อย่างไรก็ตามความคิดของเทียนวรรณก็ไม่ใช่ที่พอใจของบรรดาข้าราชการในราชสำนักเท่าใดนัก

นอกจากตุลวิภาคพจนกิจแล้ว เทียนวรรณยังได้ออกหนังสือศิริพจนภาคเป็นรายเดือนด้วย เริ่มออกเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 โดยรวบรวมงานที่เขาเขียนไว้ทั้งหมดและในขณะที่ติดคุกออกพิมพ์ มีทั้งเรื่องทางโลกและทางธรรม เป็นเรื่องที่แสดงความคิดเห็นเช่นเดียวกับตุลวิภาคพจนกิจ หนังสือนี้เลิกไปในปี พ.ศ. 2451

กล่าวได้ว่าทั้ง ก.ศ.ร. กุหลาบ และเทียนวรรณ เป็นผู้ริเริ่มแนวความคิดใหม่ ๆ ให้แก่วงการหนังสือพิมพ์ไทย เป็นที่กล่าวขวัญกันทั่วไป โดยเฉพาะเทียนวรรณนั้นการเป็นคนกล้าแสดงออกมีผลต่อการวิพากษ์วิจารณ์กิจการบ้านเมืองของหนังสือพิมพ์ในสมัยต่อมาเป็นอย่างมาก ซึ่งในปัจจุบันหนังสือพิมพ์ไทยก็มีลักษณะแบบ ก.ศ.ร. กุหลาบ และเทียนวรรณ อยู่ไม่น้อย

ระยะปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดยสรุปแล้ว ลักษณะของหนังสือพิมพ์ในรัชกาลที่ 5 ส่วนมากเป็นนิทานและสารคดี เพราะหนังสือส่วนใหญ่เป็นประเภทจดหมายเหตุและวารสาร ในตอนต้น ๆ ยุคของการหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็

การหนังสือพิมพ์ที่อยู่ในการดำเนินงานของชาวต่างประเทศจะเสนอข่าวสดและการโฆษณา แต่หนังสือพิมพ์ของไทยจะเป็นนิทาน นิยาย ศิลปวรรณคดี มากกว่าทุกเล่มจะลงเรื่องไปในทำนองคล้าย ๆ กัน มีนิทาน นิยาย ประกาศแจ้งความเป็นพื้น

ในตอนปลายรัชกาลที่ 5 ได้เกิดหนังสือพิมพ์จีนขึ้น ได้แก่ หนังสือพิมพ์หมุยน้ำยิดโป ในปี พ.ศ. 2448 เป็นภาษาจีน จีนโนสยามวารสารศัพท์เป็นภาษาไทย ออกเมื่อ พ.ศ. 2450 ดำเนินกิจการต่อไปถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ในปี พ.ศ. 2466 และจีนโนสยามวารสารศัพท์ภาษาจีน ออกเมื่อ พ.ศ. 2450 ดำเนินกิจการถึง พ.ศ. 2453

หนังสือพิมพ์อีกฉบับหนึ่งที่เกิดขึ้นในปลายรัชกาลที่ 5 และได้มีบทบาทต่อไปในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ หนังสือพิมพ์ไทยรายวัน ออกครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.

2451 โดยมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช-สยามมกุฎราชกุมารทรงเป็นองค์ราชูปถัมภ์ มีรูปตราครุฑเป็นเครื่องหมายของหนังสือพิมพ์

หลังจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการหนังสือพิมพ์เจริญรุดหน้ามากขึ้น ซึ่งรวมความแล้วกล่าวได้ว่า การที่หนังสือพิมพ์พัฒนาขึ้นมากในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ได้แก่ การที่ทั้งเจ้านายและสามัญชนได้จัดทำหนังสือพิมพ์ไทยขึ้นเอง ทำให้เกิดหนังสือพิมพ์หลายฉบับทั้ง รายวัน รายสัปดาห์ รายบักษ์ รายเดือน เท่ากับเป็นการวางรากฐานให้แก่กิจการหนังสือพิมพ์ของไทย ดังนั้นช่วงระยะเวลาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นช่วงเวลาแห่งการพัฒนาหนังสือพิมพ์ รูปแบบใหม่ของวรรณกรรมไทยโดยแท้.

หนังสืออ้างอิง

ชุมนุมปาฐกถาเกี่ยวกับวิชาการหนังสือพิมพ์และประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย : อนุสรณ์ในการ ฉายานกิจศพนางบุญเลื่อน จินดาพลฤทธิ 23 พฤศจิกายน 2504.

ครุโณวาท. เล่ม 1 วันอังคาร เดือน 8 ป็จจฉศก 1236 (พ.ศ. 2417) ฉบับที่ 1 ถึง 49.

บุญเหลือ เทพสุวรรณ, ม.ล. “ หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย, ” วรรณไวทยากร. โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2514.

ลักวิทยา. เล่ม 1 ตอน 1 กรกฎาคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) ถึงเล่ม 2 ตอนที่ 3 หน้า 239.

สุกัญญา ตีรวนิช. ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2325 - 2475). พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

สุภาพรรณ บุญสะอาด. ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย. พระนคร : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2517.

สำราญวิทยา. ฉบับมกราคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) หน้า 1 ถึง หน้า 280.

เสลา เรขะรุจิ. หนังสือศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย. พระนคร : บำรุงสาสน์, 2510.

อุทธรณ์ พลกุล. “ หนังสือพิมพ์ในรัชสมัยพระพุทธเจ้าหลวง, ” หนังสือมหาวิทยาลัย 23 ตุลาคม 2518
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 13 - 17.